

SEMANTIKA IR ETIMOLOGIJA**SIMAS KARALIŪNAS****1. Kai kurie semantikos klausimai**

Žmogus gyvena ir veikia kalbos reiškinių jūroje. Kalba savo reikšmių visuma sudaro gyvybiškai svarbią pačios žmogaus egzistencijos aplinką ir yra vienas žmogaus ženklinės elgsenos komponentų. „Le sens apparaît toujours comme une donnée immédiate: cela suffit à l'homme pour vivre et agir dans un monde signifiant“, – teigia vienas žymiausių mūsų dienų semiotikų A. Greimas¹. Kiek žmogaus mąstymas ir elgsena yra kalbos sąlygojami, pademonstravo Sapiro-Whorfo hipotezė ir L. Veisgerberio lingvistinis reliatyvizmas. „Semantinių laukų“ teorija, kurią plėtodamas L. Veisgerberis iškėlė minėtajį lingvistinio reliatyvizmo principą, buvo svarbi ne tik santykių kalba – mąstymas ir kalba – kultūra tyrinėjimui, bet davė semantikams ir leksikologams ir struktūrinį metodą. Vadinas, vietoj klasikinės semantikos spręstu dviejų problemų – reikšmių klasifikacijos ir semantinių kitimų dėsnį suradimo – pastaraisiais dešimtmeciais į pirmą vietą išėjo deskriptyvinės semantikos ir semantinės struktūros išryškinimo problemos. Atsakydamas į klausimą, kiek reikšmės gali sudaryti struktūrą, L. Hjelmslevas nurodė, kad jos gali būti laikomos sudarančiomis struktūrų dėl dviejų priežasčių: 1) dėl to, kad dalinės reikšmės (significations particulières) priklauso nuo išskaičiavimo variantų, kurie logiškai išvedami iš galimų santykių, numatomų aprašant formą; 2) dėl to, kad bendrosios „reikšmės“, arba sematemos, priklauso nuo verčių (de valeurs), kurios taip pat kyla iš formas ir apibrėžia galimas koreliacijas². Nepaisant to, kad žodžių reikšmės yra tokia kalbos sritis, kuri sunkiausiai leidžiasi sisteminama ir formalizuojama, kad dažnai neaišku, kur pasibaigia vienas turinio plano segmentas ir prasideda kitas ir kad todėl šioje srityje palankią dirvą turi subjektyvizmas ir savavališkumas, vis dėlto, atrodo, leksiką ir reikšmes galima tyrinėti taikant ir tikslesnius, struktūrinės lingvistikos metodus. Taip elgtis semantikams leidžia geniali F. de Saussure koncepcija apie du kalbos planus – turinio ir raiškos (plan du contenu et plan de l'expression) ir vėliau konstatuotas jų izomorfizmas, kuris leidžia „à concevoir la structure sémantique comme une articulation de l'univers sémantique en unités significatives minimales (= ou sèmes), correspondant aux traits distinctifs du plan de l'expression (= ou phèmes)“³.

Remiantis šiais kardinaliniais bendrosios kalbos teorijos principais, keliamas uždavinys gauti aiškią informaciją apie minimalių semantinių elementų (seman-

¹ A. J. Greimas, *Du sens. Essais sémiotiques*, Paris, 1970, p. 39.

² L. Hjelmslev, *Pour une sémantique structurale*, in: *Essais linguistiques* (=Travaux du cercle linguistique de Copenhague, vol. XII), Copenhague, 1959, p. 108.

³ A. J. Greimas, op. cit., p. 40.

tic primitives) ir jų santykų skaičių bei pobūdį, aprašant šiuo metu bent ribotą jų kiekį⁴, postuluojama semantinės teorijos struktūra⁵, dedamos pastangos kurti semantinę teoriją, pagrįstą generatyvinės gramatikos principais⁶.

Kokią struktūrinės semantikos teoriją mes bekurtume, struktūrinis semantikos tyrinėjimas, reikia manyti, pirmiausia priklauso nuo struktūrinio leksikos tyrinėjimo. Synchroninis kalbos (pavyzdžiui, lietuvių) žodyno aprašymas (toks aprašymas būtų idealiai tobulas) turėtų pateikti mažiausiai dvejopą informaciją: paprastų ir sudėtinių leksinių vienetų inventorių ir struktūrinius modelius, į kuriuos tie vienetai įeina. Inventorius turėtų apimti: 1) kalboje egzistuojančius morfus (žinoma, absolutinis pilnumas negali būti pasiekta), 2) visus žodžius (konvencionalines morfų kombinacijas) ir 3) visas frazes (pastovias specifinių žodžių grupes, kurios skiriasi nuo paprastos žodžių sumos). Kiekvienas inventoriaus punktas turėtų būti vienaip ar kitaip identikuotas, nurodant morfo ar žodžio funkciją, duodant sinonimą ar ekvivalentišką pasakymą.

Antrojo tipo informaciją, kaip minėta, sudarytų nurodymas struktūriniių modelių, paradigmų, į kurias leksiniai vienetai įeina. Nustatyti struktūrinės paradigmas galima pateikiant leksiką „tinklo“ forma. Kaip tai reiškia, matyt iš čia duodamo inventoriaus fragmento, kuris susideda iš žodyno elementų (fonologinių ir realių), turinčių struktūros *CV* pirmajį skiemeni, einančių prieš fonemų seką (ras).

Priebalsiai	B a l s i a i									
	a	e	i	u	ā	ē	ī	ū	ē	o
k	karas	keras	kiras	kuras	karas	keras	kyras	kūras	kēras	koras
g	garas	geras	giras	guras	garas	geras	gyras	gūras	gēras	goras
t	taras	teras	tiras	turas	taras	teras	tyras	tūras	tēras	toras
d	daras	deras	diras	duras	daras	deras	dyras	dūras	dēras	doras
p	paras	peras	piras	puras	paras	peras	pyras	pūras	pēras	poras
b	baras	beras	biras	buras	baras	beras	byras	būras	bēras	boras
etc.										

Toks leksikos „tinklo“ pateikimas rodytu: 1) akį kiekvienai matematiškai galimai fonemų kombinacijai, 2) sferą akių, neužpildytą dėl fonotaktinių apribojimų (antai *kāras*, *kēras*, *gāras*, *gēras* etc. automatiškai iškrinta, kadangi trumpas kirčiuotas žodžio pradžios balsis vardažodžiuose lietuvių kalboje negalimas, bet plg. *pēras* „toks titulas“) ir 3) akis, kurios yra faktiškai užpildyto morfais ir žodžiais ir kurios ne⁷. Šitoks paprastas matematinius fonemų kombinacijų sąrašas veikiai taptų be galo didelis ir nepatogus. Tačiau, pritaikius fonotaktines taisykles, jis

⁴ F. P. Dineen, The Structure of Semantic Elements, Actes du xe congrès international des linguistes, II, Bucarest, 1970, p. 589–593.

⁵ Jerry A. Fodor, Jerrold J. Katz, The Structure of a Semantic Theory, Language, 39, 1963, p. 170–210.

⁶ S. Abraham, I. Evseev and V. Serban, The Bases of a Structural Semantics, Actes du xe congrès..., II, p. 609–611.

⁷ F. G. Cassidy, A Descriptive Approach to the Lexicon, in: Approaches in Linguistic Methodology ed. by I. Rauch and Ch. T. Scott, Madison, Milwaukee, and London, 1967, p. 9–15.

žymiai sumažėtų eliminavus visas neužpildytas akis. Bet ir taip apmažintas jis vis vien liktų gana didelis, tačiau tokis leksikos tyrinėjimo metodas gali būti naudingas, nes jis duotų pilną kalbos morfų ir jų kombinacijų inventorių, atskleistų struktūrinius žodyno ryšius ir padėtų nustatyti žodyno raidos ir pasipildymo tendencijas. Apdorojimo darbą žymiai palengvintų kompiuteriai. Šio leksikos tyrinėjimo metodo autorius F. Cassidy įsitikinimu, idealus leksikos aprašymas ir jos struktūrinis tyrinėjimas yra dabar „within the realm of possibility“⁸.

Struktūrinis žodyno aprašymas, reikia manyti, pasitarnautų ir semantikai. Tada būtų galima bandyti kelti klausimą, ar vienai struktūrinei paradigmai arba fonologiskai artimoms paradigmoms priklausantys raiškos plano segmentai nemanifestuoja kartais vienos ar gretimų jutiminio patyrimo ir mąstymo sričių turinio segmentų. Struktūrinis žodyno aprašymas gal leistų kiek tiksliau tyrinėti ir tokius painius semantikos reiškinius, kaip polisemija ir jos ryšys su homonimiija, kurie, kaip žinoma, greta sinonimijos, žodžių motyvacijos ir žodžių charakterio, yra pagrindinis deskriptyvinės semantikos objektas.

Polisemija, nors ją logikai ir laiko komunikacijos bei mąstymo kliūtimi, yra galinga kalbos ekonomijos priemonė, nes ji žymiai palengvina mūsų atminčiai. Žodžių daugiareikšmišumas atsiranda dėl kelių priežasčių. Kontekstualinė sememos variacija pareina nuo to paprasčiausio fakto, kad skirtinguose pasakymuose žodis niekad neturi absolūčiai tos pačios reikšmės. Antai žodis *knygą* turi konkrečią reikšmę, ir, atrodo, koks čia gali būti jo reikšmės kaitaliojimasis. Tačiau vienas dalykas yra knyga autorui, kitas – leidėjui ar rinkėjui ir dar kitas – knygų pardavėjui. Viena ji reiškia knygų kolecionieriu, kita – antikvarui, dar kita – bibliografui ar bibliotekininkui ir visai ką kita – skaitytojui. Priklasomai nuo konteksto ir situacijos, kur žodis vartojamas, jis gali turėti ir paprastai turi skirtinį reikšmės niuansą. Vieni tų niuansų yra efemeriniai, kiti gali išsiplėtoti ligi pastovių reikšmės atspalvių, kurie ilgainiui, didėjant tarp jų atstumui, gali virsty skirtinomis žodžio reikšmėmis. Didelį vaidmenį čia dar vaidina ir metonimija bei metaforos. Pavyzdžiui, *akis*, be savo pagrindinės reikšmės „regėjimo organas“, turi 21 reikšmę, atsiradusią dėl įvairiomis asociacijomis paremtu vardo perkėlimo: „1. nertinė tinklo skylė; 2. mezginio kilpa; 3. nyčių kilpa, skylė; 4. kilpa kiškiams, lapėms ir kitiems žvėreliams gaudyti; 5. lede prakirsta nedidelė skylė arba visai neužšalus vieta; aketė; 6. liūne kiaura vieta; pelkių ar baigiančių užaugti ežerų nedidelis vandens plotas etc.“

Kadangi žodžio reikšmės funkcionalinio krūvio negalima išmatuoti, tai negalima pasakyti, ir kokiui laipsniu viena nuo kitos skiriiasi vieno žodžio reikšmės bei kokiui laipsniu jos skiriiasi nuo kito žodžio reikšmių. Kitaip sakant, negalima žinoti, kur pasibaigia polisemija ir prasideda homonimiija. Leksikografas čia turi vadovautis grynaivavo instinktu. Tiesa, kriterijų atskirti polisemiją nuo homonimijos buvo pasiūlyta ir čia, tačiau jie yra tik pagalbiniai ir problemos negali išspręsti. Antai, manoma, kad jei du identiškos formos žodžiai vartojami viename ir tame pačiame sakinyje, nesuvokiant jų kartojimo, tai kalbėtojas nejaučia tarp jų jokio prasmės ryšio. Pavyzdžiui, pranc. *pas* „žingsnis“ ir *pas* „ne“ vartojami viename sakinyje: Cela ne se trouve *pas* dans le *pas* d'un cheval „Ne kasdien tai randi“. Vadinas, dabartinėje prancūzų kalboje tai du skirtinės žodžiai, nors jie abu ir kilę iš lot. *passus*

⁸ F. G. Cassidy, op. cit., p. 14.

, „žingsnis“. Remiamasi dar ir tuo, kad, atseit, joks save gerbiąs poetas nerimuos dviejų žodžių, kuriuos jis jaučia esant vienareikšmius⁹. Ryšium su tuo galima pasiūlyti dar vieną kriterijų polisemijai atskirti nuo homonimijos. Jei vienas alomorfas manifestuoja tuos pačius ar artimus turinio segmentus, kuriuos manifestuoja ir kitas alomorfas, jų manifestuojamus turinio segmentus galima laikyti priklausančiais vienam žodžiui (bet ne dviem žodžiams – homonimams). Pavyzdžiui, *kuōpti* turi tokias reikšmes: „1. valyti, švarinti; prižiūrėti; 2. doroti, derlių imti; 3. imti medų, kopti; 4. linus valyti nuo spalių, brukti; 5. kaupti, kasti, kabinti; 6. laidoti; 7. slėpti; 8. rūpintis; 9. plėsti, griebti, stverti; vogti; 10. su apetitu, daug valgyti, srēbti, ėsti, kabinti; 11. smarkiai bėgti, eiti, dumti“ (žr. LKŽ VI 916). Visai artimų reikšmių grupę randame ir prie veiksmažodžių 1 *kópti*, 2 *kópti/kōpti*, 3 *kōpti/kópti* (žr. LKŽ VI 351 – 4). Jeigu taip, veiksmažodžiai *kópti/kōpti* ir *kuōpti*, matyt, yra alomorfai, nes, be to, *uo : o* kaita lietuvių kalboje yra visai reguliari. Vadinas, vietoj trijų homonimų turėsime veikiausiai vieną daugiareikšmį veiksmažodį *kópti / kōpti*: „1. valyti, kuopti; 2. doroti, valyti (javus nuo lauko); 3. imti medų (iš avilio, drevės); 4. kabinti, semti, krauti mėšlą su šakėmis į vežimą, mėžti; 5. apkasioti kaupuoti (bulves, daržoves...); kasti į krūvą, daryti kaupą, kaupti; žerti; 6. laidoti; 7. slėpti; 8. imti, grobti, griebti, gobti; 9. godžiai valgyti, kabinti; 10. eiti, vykti“ (greta homonimo *kópti* „lipti (aukštyn, žemyn, per ką...)“, kadangi jo ryšys su veiksmažodžiu *kópti/kōpti* „valyti, kuopti; doroti, valyti (javus nuo lauko) etc.“ sinchroniniame plane neparodomos). Be to, dar čia gali praversti ir toks lietuvių semantikoje konstatuojamas reiškinys: sememos „(godžiai) valgyti, ēsti, ryti, kirsti“, „eiti, vykti, bėgti“, „mušti, kirsti, smogti“, „vogti“ dažnai eina greta kitų įvairių semenų. Kitaip sakant, dažnas lietuvių kalbos veiksmažodis yra metaforiskai pavartojuamas minėtiems veiksmams žymėti, plg., pvz., *dróžti* „su peiliu ar kitu aštriu įrankiu piaustyt, smailinti, lyginti; mušti, kirsti, šerti, duoti; valgyti, kirsti, gerti; smarkiai eiti, bėgti, važiuoti, vykti, braukti etc.“ LKŽ II² 747. Matyt, ir lat. I *žaût* „trocknen, zum Trocknen aushängen“ ir II *žaut* „schlagen, einen starken Schlag versetzen etc.“ ME IV 792 – 3, ne tik diachroniškai, bet ir sinchroniškai žiūrint, yra vienas ir tas pats žodis (plg. liet. *džiáuti* „kabinti, dėti, kad džiūtų; vogti; kirsti, smogti etc.“ LKŽ II² 1016), apie tai žr. žemiau. Panašiai, pavyzdžiui, ir liet. *káuti* „eiti, vykti“ LKŽ V 450 vargu ar bus skirtinges nuo *káuti* „mušti, dobtis; kovoti; kalti (kalvėje)“ veiksmažodis (plg. reikšmių santiukius, kuriuos turi *dróžti*). Tiesa, čia dar reikėtų pagalvoti, kaip žodynų sudarymo praktikoje ir sinchroninėje semantikoje panašiais atvejais elgtis: gal ir iš tikrujų tikslingiau skirti du ar kelis žodžius, laikant juos homonimais, nes daugeliu atvejų reikšmės yra taip nutolusios, kad susiekti jų pirminį ryšį ir tuo būdu konstatuoti polisemiją padeda tik kruopštis etimologinė analizė (žr. žemiau).

Benagrinėdami deskriptyvinės (synchroninės) semantikos klausimus, mes visai priėjome prie diachroninės semantikos dalykų. Semantinė analizė, kaip žinoma, greta fonologinio ir derivacinių nagrinėjimo, yra vienas pagrindinių etimologijos aspektų. Nagrinėjant polisemijos ir homonimijos reiškinius diachronijoje, aiškinant leksemų kilmės santiukius, didelę reikšmę turi B. Jégerio suformuluotas principas: „... treffen mehrere weit auseinanderstehende Bedeutungen (A, B, C ...) in einer

⁹ S. Ullmann, Semantics. An Introduction to the Science of Meaning, Oxford, 1962, p. 179.

Lautung zusammen, so muß diese Tatsache festgestellt werden. Taucht diese Bedeutungsreihe A, B, C... woanders auf, so ist kaum mehr daran zu zweifeln, daß zwischen den Bedeutungen, A, B und C eine – wenn auch zunächst nicht erkennbare -- Bedeutungsverwandtschaft besteht“¹⁰. Šio principio pagrįstumą B. Jégeris irodė visu savo čia cituojamu darbu, geriausiu baltų kalbų semantikos diachroniniu tyrinėjimu. Šis principas suponuoja tai, kad vienos reikšmės žodžio turinio plane yra organiškai atsiradusios iš kitų, kad jos reprezentuoja dėsningą semantinę raidą. Didžioji dalis atvejų, be abejonių, tai ir rodo. Tačiau konstatuojama dviejų turinio segmentų koegzistencija vieno žodžio turinio plane gali dėsningos segmentų raidos ir nerodyti. Mat, žodis savo turinio segmentą gali būti pasiskolinęs iš kito žodžio. Taip dažniausiai atsitinka tada, kai žodžiai turi panašų fonetinį apvalkalą. Čia mes susiduriame su vadinamosios „pseudo-semantinės raidos“ atvejais. Konkrečiai imant, tai, kad pranc. *essuyer* reiškia: 1. „šluostyt“ ir 2. „iškesti, pakelti“, nerodo, jog šie du jo manifestuojami turinio segmentai būtų atsiradę vienas iš antro, nes segmentą „iškesti, pakelti“ šis veiksmažodis gavo iš *essayer* „bandyti, mėginti; stengtis“, kuris XVI a. reiškė ir „pergyventi, pakelti, iškesti“¹¹. Lat. *vuobít* reiškia ir „die! Lippen zum Lachen zusammenziehen“, ir „schälen, bolstern (piem., riekstus, zirnus)“ ME IV 677. Šie turinio segmentai per daug nutolę nuo vienas antro, kad jiems surastume paralelių iš kitų kalbų ir tuo būdu patvirtintume jų diachroninį ryšį. Néra abejonių, kad turinio segmentą „schälen, bolstern“ *vuobít* gavo iš rimažodžio *luóbít* „schälen, klauben, bolstern“. Sudėtingą semantinę infiltraciją matome liet. *plūostas* ir *plūoštis* atveju: *plūostas* „1. tekstileis žaliava, ploni ir stiprūs plaušeliai; 2. plaustas, keltas“ pirmąjį reikšmę (plg. alomorfą *pláustas*, kuris tokios reikšmės neturi) bus gavęs iš *plūoštis* „tekstileis žaliava, ploni ir stiprūs plaušeliai; (sieno, šiaudų, plaukų ir pan.) kuokštas, sauja, glébelis; puokštė, bukietas; juosta, ruoželis; keltas, plaustas“, o *plūoštis*, kuris etimologiskai siejasi su veiksmažodžiu *plēsti*, reikšmę „keltas, plaustas“, matyt, pasiskolino iš *plūostas*. Jų labai artimas raiškos planas (skiriasi tik fonemomis š – s), matyt, ir buvo ta priežastis, dėl kurios pradėjo artėti ir turinio planas. Vadinasi, prieš teigiant, kad santykis tarp kokių nors dviejų vieno turinio plano segmentų yra reguliarus semantinės raidos padarinys, būtina – kiek tai įmanoma – išsiaiškinti, ar tai néra „pseudo-semantinės raidos“ atvejis.

2. Liet. *džiaūgtis* etimologija

Liet. *džiaūgti* „džiuginti“, *džiaūgtis* „turėti džiaugsmą, linksmintis“ LKŽ II² 1014 latvių kalboje atliepia *džaagt* „ergötzen“, -*tiēs* „sich ergötzen“, *gāugtiēs* „sich freuen, jubeln; hoffen, erwarten; versprechen, im Begriff sein; sich beklagen; mili-nāties, liebkosen“ ME I 694, „glausties“ EH I 425. Nors šie lietuvių ir latvių kalbų atitikmenys buvo konstatuoti jau seniai, tačiau liet. *džiaūgti(s)* ir jo latvių kalbos giminaičiai, neskaitant vieno kito nepavykusio bandymo¹², patikimos etimologijos dar neturi.

¹⁰ B. Jēgers, Verkannte Bedeutungsverwandtschaften baltischer Wörter, KZ, 80, 1966, p. 10–11.

¹¹ J. Orr, Words and Sounds in English and French, Oxford, 1953, p. 157 tt.

¹² E. Fraenkel, Litauisches etymologisches Wörterbuch, Heidelberg-Göttingen, 1962, p. 116–7.

H. Hirtas¹³ liet. *džiaugiuosi* siejo su lot. *gaudeō*, gr. γηθέω „džiaugiuosi“ ir, tardamas čia esant priebalsių metatezė, kildino iš *gaudžiuosi. Lotynų ir graikų kalbų žodžių senesnė forma atrodė *gāy-edh-ējō (ar *gāy-adh-ējō)¹⁴. Vadinas, turėdami galvoje lietuvių kalbos konservatyvų charakterį, lauktume *goved- (ar *govad-), bet ne *gaud-. Be to, kad čia nebūta metatezės, lengva pasakyti remiantis kitais bendrašakniais žodžiais lietuvių ir latvių kalbose (žr. žemiau).

Nesėkmingas buvo ir P. Persono¹⁵ bandymas: lat. *gaugtiēs* jis gretino su s. vok. aukšt. *goukolōn*, *gouggolōn* „kvailioti, pokštus kręsti“, o lat. *gāubt²* – su vid. vok. aukšt. *gief* „kvailys“. Pirmiausia čia, kaip matyti, smarkiai nutolusios gretinamųjų žodžių reikšmės, ir – svarbiausia – etimologinis latvių kalbos žodžių šaknies pradžios priebalsis yra *d- (ne *g-; žr. žemiau).

Prieš leidžiantis į etimologijos aiškinimą, reikia pažymėti, kad liet. *džiaūgti(s)* ir lat. *džaugt(ies)*, *gaugties* genetinis identifikavimas, kuris atrodo esąs gana akivaizdus, susiduria su fonetinio pobūdžio sunkumais. Liet. *džiaūgti(s)* dėsningai tėsia senesnę šaknį *deug-: diftongas *eu* dėsningai virtuo *jau*, o junginių *dja- pasikeitė į *dž'a* (plg. liet. *biaurūs*, lat. *bļaūrs* iš *beur-). Junginių *dj, *tj refleksai prieš užpakančinės eilės balsius latvių kalboje yra ž, š¹⁶. Tokius garsus kaip tik ir turime nagrinėjamosios šaknies žodžiuose, plg. lat. *ap-žaugtiēs* „wachsend (einen andern Baum) umwinden“, *apžaugties kam ap kaklu* „sich jemandem um den Hals winden“ EH I 128, *žaudžītiēs* (praes. -guōs, praet. -dzijuos) „sich aufdrängen; liebevoll um einen herumsein, liebkosen, umarmen, küssen (hauptsächl. von kleinen Kindern gesagt); einander liebkosen“ ME IV 790, *žauguōtiēs* „t. p.“ ibid., *žugas* „die Liebkosung; jausmas, valuodas“ ibid., *žaugule* „das Liebchen, die Mätresse“ ibid., *žaugzmas* „jausmas, valuodas“ ibid. (plg. liet. *džiaūgsmas* „didelio pasitenkinimo ar malonumo jausmas, linksmumas, laimė“ LKŽ II² 1013). Šios latvių leksemos laikytinos reguliariais šaknies *deug- kontinuantais.

Dėl to, kad vietoj ž- randame dž-, lat. *džaught(iēs)*, *džauga* J. Endzelynas (EH I 563) buvo linkęs įtarti esant lituanizmais. Iš tikrujų, šios formos gyvojoje latvių kalboje nevartojamos, jos žinomas tik iš senesnių latvių kalbos žodynų (Langēs „Lettisch-deutsches Lexikon“, 1773, Stenderio „Lettisches Lexikon“, 1789, Ulmanio „Lettisch-deutsches Wörterbuch“, 1872). Tačiau nei dž- vietoj dėsningojo ž- buvimas, nei tai, kad šios formos gyvojoje kalboje nevartojamos, néra, atrodo, pakankamas pagrindas laikyti jas lietuviškais skoliniais. Tokią atvejų, kur vietoj lietuvių kalbos dž, č latvių kalboje taip pat turime dž, č, yra ir daugiau, plg., pvz., lat. *džaut*, *čuōpt²*, *čapt*, *čupt*, *čupinēt*, *čuožātiēs*, *čužināt* ir liet. *džiāuti*, *čiuōpti*, *čiōpti*, *čiūpti*, *čiupinēti*, *čiuōžti*, *čiužinēti*. Visus juos paskelbtį lietuvių kalbos skoliniais būtų per drąsu. Juoba kad senųjų junginių *dj, *tj refleksai dž, č užfiksuoti ir pačioje latvių kalboje (dalyje zemgališkųjų tarmių)¹⁷. Iš šių tarmių formos su dž, č ir galėjo patekti į senuosius latvių kalbos žodynus ar iradijuoti į kitas tarmes.

¹³ H. Hirt, BB, 24, 1899, p. 280: „Aus dem lit. stellt sich zu γηθέω und *gaudeo* *džiaugiuos* aus *gaudžiuos“.

¹⁴ A. Walde- J. B. Hofmann, Lateinisches etymologisches Wörterbuch, I, Heidelberg, 1936, p. 584.

¹⁵ P. Persson, Beiträge zur indogermanischen Wortforschung, Uppsala, 1912, p. 59 tt.

¹⁶ J. Endzelins, Latviešu valodas gramatika, Riga, 1951, p. 177 tt.

¹⁷ M. Rudzīte, Latviešu dialektoloģija, Riga, 1964, p. 91.

Fonetinės raidos *deug-> lat. žaug- tarpinė stadija *d'aug- veikiausiai atispindi formoje *gaugtiēs*. Kadangi esama duomenų, leidžiančių kuršių kalbai rekonstruoti d', t', < *dj, *tj¹⁸, *gaugtiēs* galima laikyti į latvių kalbą atėjusiu iš kuršių kalbos¹⁹, nes latvių kalboje palataliniai d', t' skoliniuose refleksuoja g', k'. Veiksmažodis *gaugtiēs* kaip tik ir užfiksotas iš vakarinės Latvijos dalies (Dunika). Vadinasi, šaknį *deug-, „džiaugtis“ ar jai artima reikšme, randame paliudytą ir trečiojoje baltų kalboje – kuršių, kurioje, kaip galima spėti, diftongas *eu taip pat buvo virtęs *jau*.

Šaknies *džiaug-* < *deug- nykstamojo laipsnio variantą lietuvių kalboje turi *džiūgti* „imti džiaugtis“ LKŽ II² 1031, *džiugā* „džiaugsmas“ ib. 1029, *džiugà*, *džiùgas* „kas greit džiaugiasi kuo“ ib. 1029, *džiugùs* „kuris veikiai nudžiunga, džiaugiasi, linksmas“ ib. 1031, *džiúgauti* „labai džiaugtis“ ib. 1029 ir kt. Afrikatos dž buvimas prieš užpakaninės eilės balsi rodo, kad šios formos veikiausiai atsirado normaliojo laipsnio šaknies varianto *džiaug-* pamatu pagal modelį *šukti* : šukti = *džiaūgti* : x. Tai patvirtina tas faktas, kad jos neturi atitikmenų latvių kalboje.

Tolesniems *džiaūgti(s)*, *ap-žaugtiēs*, *džaagt(iēs)*, *gaugtiēs* ryšiams išaiškinti gali padėti lat. žaugātiēs² „bez apduoma kāpt, iet; die Herde verlassend (ins Getreide) laufen, (über Gräben) springen (von Kühen gesagt)“, žauga² „eine Kuh, die wiederholt die Herde verlassend ins Getreide geht, über Gräben springt u. s. w.; tāds, kas iet tur, kur aizliegts“ ir su šaknies galio -k- žauka „ein Ausgelassener; wer hin und her klettert; eine Hure etc.“ ME IV 790.

Kad šių pastarųjų latvių kalbos žodžių pamate slypi lat. žautiēs, žaunuōs, žāvuōs „klettern; hoch steigen; tollen, ausgelassen sein; laufen; ungeachtet aller Hindernisse schnell gehen; neapduomīgi kam virsū jeb pāri skriet; unnütz wohin gehen; fallen, stürzen“ ME IV 793, „pārgalvīgi kurp iet, grüsties; heimlich irgend wohin gehen; klettern; eilen, laufen; durch etwas kriechen“ EH II 817, gana akivaizdu, plg. lat. *guovis pirmuo dienu ganuos žaugājas...* „springen einander auf den Rücken“ ME IV 790 s. v. žaugātiēs², kur aiškiai matyti veiksmažodžio žaugātiēs² turinio ryšys su žautiēs. Lat. žautiēs lietuvių kalboje atliepia *džiāuti*, *džiáuna*, *džiòvē* „bēgti, greitai eiti; smarkiai kā daryti“ LKŽ II² 1016. Lat. žautiēs turinio plane kiek išskiria segmentas „fallen, stürzen“. Tačiau, kad tai kontekstualinis variantas, atsiradęs veikiausiai dėl metaforinio veiksmažodžio pavartojimo, gražiai rodo liet. *Kad džiòvē* (griuvo) *aukštenykas*, *net kojos užsirietė* Žiežmariai (žr. LKŽ. II² 1016 s. v. *džiāuti*). Lat. žautiēs, liet. *džiāuti* giminaičiai kitose ide. kalbose yra s. ind. *dhavate* „bēga, teka“, gr. θέω „bēgu“, θοός „greitas“ (ide. *dheu- „laufen, rinnen“²⁰).

Derivacijos požiūriu čia svarbus tas faktas, kad baltų šaknis *dēu-> *džāu- „bēgti, greitai eiti; tekėti etc.“ buvo išplėsta formantu -g-. Todėl reikia pažymeti, kad latvių kalboje ši formantė turi ir leksemos, reiškiančios „džiūti“ ar jam artimus turinio segmentus, plg. lat. žūgt, žūgstu, žūgu=žūt „trocknen“ ME IV 835, žugls „mager“ ib. 829 (dėl turinio segmentų ryšio plg. liet. *džiūti* „darytis sausam, sauseti; lysti, menkėti etc.“ LKŽ II² 1035). Vadinasi, tas faktas, kad leksemos žaugātiēs² „bez apduoma kāpt, iet; die Herde verlassend (ins Getreide) laufen, (über Gräben),

¹⁸ J. Endzelin, Über die Nationalität und Sprache der Kuren, FUF, 12, 1912, p. 59–72; K. Būga, RR, III, 1961, p. 172–4; V. Kiparsky, Die Kurenfrage, Helsinki, 1939, p. 253, tt.

¹⁹ Taip jau darė K. Būga, RR III 174 ir J. Endzelins, ME I 694 (pastaras neatmeta ir skolinimo iš lietuvių tarmių galimybės).

²⁰ J. Pokorny, Indogermanisches etymologisches Wörterbuch, Bern, 1959, p. 259.

springen“ ir žūgt „trocknen“ turi formos ryši (bendrą formantą -g-!), leidžia ieškoti ir jų turinio ryšio, kitaip tariant, leidžia įtarti jas esant etimologiskai identiškas.

Liet. *džiáuti* „kabinti, dėti, kad džiūtų; džiovinti; vogti; kirsti; smogti“ LKŽ II²¹ 1016 (apie jo turinio segmentų santiukius žr. aukščiau), *džiūti* „darytis sausam, sau-séti; vysti, glebtu, nykti, žüti (apie augalus); lysti, menkéti“ ib. 1035, lat. *žaût* „trocknen, zum Trocknen aushängen“, *žaut* „schlagen, einen starken Schlag versetzen; giessen; giessen, stark regnen“ ME IV 792–3 (apie tai, kad čia turime vieną leksemą su polisemija, žr. aukščiau), *žût* „trocknen“ ib. 838, kaip žinoma, turi kelias etimologijos hipotezes²². E. Bernekeris²³ juos lygino su s. ind. *dunóti* „dega“, *dawah* „miškas“ (< „degimas“). J. Endzelynas²⁴, prileisdamas pirminę reikšmę „austrocknen, ver-dorren, erstarren“, šiuos baltų kalbų žodžius yra susiejęs su s. vok. aukšt. *tawalōn* „išnykti, numirti“, s. skand. *dó* „sustingo (apie sənarius)“, s. vok. aukšt. *touwen*, s. angl. *dôian* „mirti“, got. *daups* „miręs“. Toks siejimas susiduria su semantinio ir fonologinio (germanų kalbų žodžiai šaknyje turi *au*) pobūdžio sunkumais. Pastaruoju metu germanų kalbų žodžiai kitaip etimologizuojami²⁵. Remdamasis tuo, kad se-memos „spindéti, žéréti, švesti“, „kaisti, degti“ ir „džiūti“ yra giminings (plg., pvz., lot. *sūdum* „giedra; giedras dangus“, *sūdus* „sausas; be debesų, giedras“), F. Špechtas²⁶ iškélė hipotezę, esą senasis ide. dangaus pavadinimas *diēus* „spindu-liujantis, žérintis dangus“ (s. ind. *dyáuh* „dangus, diena“ ir „dievas“, gr. Ζεύς, lot. *diēs* „diena“) tebeslypintis liet. *džiáuti*, lat. *žaût*. Deja, dėl žemiau pateikiamų baltų kalbų faktų, kuriems pirmenybės reikalauja modernieji lingvistinės analizės metodai, mes esame priversti šios įdomios hipotezės atsisakyti²⁷.

Konstatuotas lat. žūgt „trocknen“ (: žût „trocknen“) ir žaûgâtiēs² „bez apduoma kāpt, iet; die Herde verlassend (ins Getreide) laufen, (über Gräben) springen“ (:žau-tiēs „tollen, ausgelassen sein; laufen; ungeachtet aller Hindernisse schnell gehen etc.“) derivacinis ryšys (abu jie turi formantą -g-), kaip jau minėta, leidžia ieškoti ir jų turinio plano ryšio. Kad semema „džiūti, darytis sausam“, kur opozicijos intranzyvumas – tranzityvumas antrasis narys yra „kabinti, dėti, daryti, kad džiūtų“, ir semema „bègti, tekéti, lietis“ gali būti istoriškai giminings, pirmiausia matyti iš liet. *sèkti* „mažéti, džiūti, slūgti (apie vandenį); nykti, menkti, lieséti“, lat. *sikt* (praes. *síeku* = liet. *senkù*) „versiegen, fallen (vom Wasser), vertrocknen“ ir lot. *sicāre* „džio-vinti, išdžiovinti; nusausinti; išgerti; melžti, iščiulpti“. Šią prielaidą toliau galima paremti tuo faktu, kad vienos šaknies su baltų *sèkti*, *sikt* yra ne tik gr. (aoristas) ζ-σκ-ετο „išseko, išsisémé, išdžiūvo“, s. ind. á-sakrah „neišsenkantis, neišsisemiantis“, bet ir, – svarbiausia, – av. *hišku-* „sausas“ (iš reduplikacinių darinio *si-sk-us*), vid. air. *sesc*, kimr. *hysb*, bret. *hesp* „sausas“ (iš *siskuo-)²⁷. Lot. *siccus* „sau-

²¹ Žr. E. Fraenkel, LEW, p. 117.

²² E. Berneker, IF, 10, 1899, p. 158.

²³ K. Mühlenbachs Lettisch-deutsches Wörterbuch, IV, p. 793.

²⁴ J. Pokorny, IEW, p. 260.

²⁵ Fr. Specht, Der indogermanische Himmelsgott im Baltisch-Slavischen, KZ, 69, 1/2, 1948, p. 115–123.

²⁶ Plg. dar, ką sako M. Mayrhoferis: „Unsicher bleibt hingegen Spechts Ansatz eines *diēu*-„strahlen, leuchten“..., das über „brennen“ lit. *džiáu-ti* „zum Trocknen aufhängen“, *džiovà* „Dür-re“ ergeben haben soll“, – M. Mayrhofer, Kurzgefaßtes etymologisches Wörterbuch des Altindischen, II, Heidelberg, 1963, p. 71.

²⁷ J. Pokorny, IEW, p. 894; M. Mayrhofer, op. cit., I, p. 64.

sas“ (iš **sikkos* su ekspresyvine geminata) ir av. *hiku-* „sausas“ yra vienos kilmės su s. ind. *sécate*, *siñcáti*, av. *hinčaiti*, *hičaiti* „išlieja, išpila“, s. vok. aukšt. *sihan* „košti“ (vok. *seihen*), s. vok. aukšt., s. saks., s. angl. *sigan* „lašant kristi, slūgti, tekėti“²⁸ (ide. **seik*²⁹- „ausgießen, seihen, rinnen, träufeln“ Pokorný IEW 893)²⁹. It. *asciutto* „sausas“ tebetėsia lot. *exsūctus*, kuris yra lot. *exsūgo* „išciulpiu, išsiurbiu“ (: *sūgo* „čiulpiu; išiurbiu; sugeriu“) būtojo laiko neveikiamasis dalyvis. Remiantis šiais akiavazdžiais faktais, sememų „džiūti, darytis sausam“ ir „bėgti, tekėti, lietus“ istorinių ryšių galima laikyti įrodytu³⁰. O kadangi „bėgti, tekėti“ vartojami kalbant ir apie vandenį, ir apie asmenį, plg., *pvt.*, *vaikas bēga* ir *vanduo bēga* ir santykį tarp *tekėti* : *tākas*, vadinasi, tuo pačiu paaikšėja ir tai, kad liet. *džiáuti* „kabinti, dėti, kad džiūtų; vogti; kirsti, smogti“, lat. *žaut* (*žaut*) „trocknen, zum Trocknen aus-hängen; schlagen, einen starken Schlag versetzen“, liet. *džiūti*, lat. *žūt* „trocknen“ ir liet. *džiáuti* „bėgti, greitai eiti; smarkiai ką daryti“, lat. *žautiēs* „klettern; hoch steigen; tollen, ausgelassen sein; laufen; ungeachtet aller Hindernisse schnell gehen; neapduomigi kam virsū jeb pāri skriet; unnütz wohin gehen etc.“ priklauso vienai ir tai pačiai šakniai, juoba, kad turinio segmentus „bėgti, lietus“ randame manifestuo-jamus ir pačioje nagrinėjamojoje šaknyje, plg. lat. *žaut* „giessen, stark regnen“ ME IV 793. Be to, iš čia nustatyto sememų „džiūti, darytis sausam“ ir „bėgti, tekėti, lietus“ istorinio ryšio matyti ir tai, kad pastaroji semema resp. jos alosema „bėgti, sku-beti, smarkiai eiti“ yra pirminė. Šitai konstatavę, galime grižti prie *džiaūgti(s)*, *ap-žaugtiēs*, *džaugt(iēs)*, *gaugtiēs* etimologijos.

Cia nagrinėjamųjų veiksmažodžių turinio plane išskiria tokios pagrindinės turinio segmentų grupės: 1) „turēti džiaugsmą, linksmintis; (sich) ergötzen, sich freuen, jubeln“ (*džiaūgti(s)*, *džaugt(iēs)*, *gaugtiēs*), 2) „hoffen, erwarten; versprechen, im Begriff sein; sich beklagen“ (*gaugtiēs*); 3) „mīlināties, liebkosen; glausties“ (*gau-gties*), „einander liebkosen; liebevoll um einen herumsein, küsselfen, umarmen, sich aufdrängen“ (*žaudzītiēs*, *žauguōtiēs*); 4) „wachsend (einen andern Baum) umwinden“ (*ap-žaugtiēs*).

Segmentai „sich aufdrängen“ bei „wachsend (einen andern Baum) umwinden“ yra gana artimi. Sememos „džiaugtis“ genetinį ryšį su turinio segmentais, kuriuos turi lat. *žaugatiēs*², „die Herde verlassend (ins Getreide) laufen, (über Gräben) sprin-gen (von Kühen gesagt) etc.“ ir *žautiēs* „klettern; hoch steigen; tollen, ausgelassen sein; laufen etc.“, palyginti nesunkiai galima taip pat parodyti, plg. s. vok. aukšt. *frao*, *frō*, *frawēr*, „linksmas, besidžiaugiantis“ (vok. *froh*) : s. skand. *frār* „greitas, skubus, staigus, ūmus“, vid. angl. *frow* „greitas, skubinas“ (iš germ. *frawa-*), s. ind. *prāvate* „šoka, šokinėja“; angl. *exult* „džiaugtis, džiūgauti“, kuris seniau reiškė ir „šokinėti iš džiaugsmo (to leap upward, especially for joy)“. Šis anglų kalbos veiksmažodis tėsia lot. *ex(s)ultō* „šokinėju, pasišokėju; kunkuliuoju, siaučiu, banguoju; žaviuosi,

²⁸ Plg. A. Walde – J. B. Hofmann, Lateinisches etymologisches Wörterbuch, II, Heidelberg, 1954, p. 533.

²⁹ Plg. dar, ką sako J. Pokorný: „daneben eine Wz. *seik*² – „trocknen“, die wohl über „ab-rinnen, versiegen=austrocknen“ mit *seik*²-„ausgießen“ zu vereinigen ist“, – J. Pokorný, IEW, p. 894.

³⁰ Plg.: „A few (t. y. leksemos, žymintios „sausas“) are from the notion of „extract the juice“, – C. D. Buck, A Dictionary of Selected Synonyms in the Principal Indo-European Languages, Chicago, Illinois, 1949, p. 1076.

džiaugiuosi etc.“ lot. *exsiliō* „iššoku; pašoku etc.“ frekventatyvą. Pastarojo pama-
tas yra *saliō* „šoku, šokinėjų“, gr. ἔλλομαι „šoku“ *giminaitis*³¹.

Kitų „džiaugtis“ semantinio lauko segmentų atsiradimas yra daugiau ar mažiau suprantamas: dėl „mīlināties, liebkosen; glauusties“ plg. lot. *gaudeō* „džiaugiuosi, jaučiu pasitenkinimą“ ir *gaudere aliquid* „mylēti, mēgti ką“; dėl „hoffen, erwarten; versprechen, im Begriff sein; sich beklagen“ plg. lat. *priēcātiēs* „sich freuen“, *priēks* „die Freude“, s. ind. *prīnāti* „džiugina, linksmina; ragina, skatina, budina; ragauja, mēgina, naudojasi; gērisi, grožisi, randa malonumą“, av. *frīnaiti* „pageidauja, geidžia, nori, linki“, got. *frijōn* „mylēti“, s. sl. *prijaja, prijati* „numatyti, nujausti, iš anksto apgalvoti; būti apdairiam, atsargiam; rūpintis; stengtis“.

Vadinasi, esama rimto pamato manyti, kad „džiaugti(s)“ reiškiančios leksemos *džiaūgti(s)*, *ap-žaugtiēs*, *džaagt(iēs)*, *g'augtiēs* yra greičiausiai kilusios iš pamatinio veiksmažodžio *džiāuti* „bėgti, greitai eiti; smarkiai ką daryti“, *žautiēs* „klettern, hoch steigen; tollen, ausgelassen sein, laufen; ungeachtet aller Hindernisse schnell gehen; neapduomigi kam virsu jeb pāri skriet; giessen, stark regnen; schlagen, einen starken Schlag versetzen etc.“. Liet. *džiaūgti(s)* turi šaknyje trumpą diftongą *au* (<*eu*), o *džiāuti*, *žaūt* rodo buvus ilgajį diftongą *ēu*, plg. dar praes. *džiāuna/džiāuja*, *žaūju/žaūnu*, praet. *džiōvē*, *žāvu*. Tačiau kad greta šaknies su ilguoju diftongu būta ir alomorfo su trumpuoju diftongu, rodo lat. *žavēt* „trocknen, räuchern“ ME IV 794 ir *žugls* „mager“ ib. 829.

3. Lat. *džaubt*, *gāubt²* etimologija

Be *ap-žaugtiēs*, *džaagt(iēs)*, *g'augtiēs*, sememai „sich freuen“ manifestuoti latvių kalba vartoja ir leksemas su šaknies galo *-b-*: *gāubju*, *gāubu*, *gāubt²* „ergötzen, jubeln“, *-tiēs* „sich freuen, jubeln; hoffen, erwarten; versprechen, im Begriff sein; sich beklagen“ ME I 694, *g'aubt* „achten auf, sorgen für, besorgen (gādāt)“ EH I 425, *gāubas* „das Wehklagen“ ME I 694, *g'aubīgs* „ergötzlich“ EH I 425, *džaubt* „sich sorgen, Sorge tragen“, *džaubtiēs* „sich ergötzen; etwas zu tun versprechen“ EH I 365. Čia, kaip ir šaknies *džaug-*/*g'aug-* atveju, taip pat šaknies pradžioje kaitaliojasi *dž-/g-*. Formos su *dž-* vartojamos augšzemniekų tarmėse (Bērzaune, Pilda, Zasa), o formos su *g-* daugiau koncentruojasi pietvakarinėje augšzemniekų dialektų dalyje, prie Lietuvos sienos, pereidamos ir į vidaus dialekto plotą (Bērzaune, Blīdiene, Kaldabruna, Krustpils, Liepkalne, Nereta, Saikava, Sauka, Stūri, Sunākste, Susēja, Zasa). Kaip matyti, geografinis nagrinėjamųjų formų paplitimas nieko aiškuo apie jų kilmę nepasako. Formos su *g-* į latvių kalbą, matyt, bus atėjusios iš senųjų baltų dialektų (gal ir iš lietuvių), kuriuose junginiai **dj*, **tj* galėjo būti virtę **d'*, **t'*. Kaip ten bebūtų, šiuo atveju mums svarbu tai, kad besikaitaliojantys *dž-/g-* suponuoja etimologinį **dj-* šaknies pradžioje. Vadinasi, nagrinėjamosios leksemos turi šaknij, seniau atrodžiusią **djaub-* < **deub-*, kuri nuo šaknies **djaug-* < **deug-* tesiskiria šaknies galo priebalsiu.

Šaknies **deug-* ir šaknies **deub-* leksemų turinio planas yra toks artimas ir jų fonetinis apvalkalas yra toks panašus, kad savaime peršasi mintis apie tų šaknų genetinį tapatumą. Ir iš tiesų, kaip tik tokia nuomonė, kad *gaubtiēs* yra vėlyvas veiksmažodžio *g'augtiēs* perdirbinys arba gretiminė forma su šaknies galo priebalsiu

³¹ A. Walde-J. B. Hofmann, op. cit., II, p. 468.

variacija, ir buvo pareikšta³². Ir lietuvių, ir latvių kalbose galima sutikti sporadiniuo priebalsių *b/g* ir *p/k* kaitaliojimosi atvejų, plg. liet. *bābas* „ragaišis, pyragas (vaikų kalboje)“ LKŽ I² 538: *bāgas* „t. p.“ ib. 554; *brýnas* „be turto, be darbo, plikas“ LKŽ I² 1050: *grýnas* „...nuogas; plikas; tuščias; neturtingas, vargingas“ LKŽ III 606 – 7; *blúoksnis* „gluosnis“ LKŽ I² 952: *glúoksnis* LKŽ III 441, *glúosnis* „gluosninių šeimos medis; žilvitis (Salix)“ ib. 442; lat. *plūons²* „kluons, pads“ EH II 305: *kluōns* „Estrich aus Lehm; die Tenne“ ME II 238; *praūlēt* „modern“ ME III 379: *kraūlēt²* „faulen“ EH I 643; *župsnis* „so viel man mit 3 (od. 2) Fingern fassen kann, ein Wenig etc.“ ME IV 832 (plg. liet. *žiūpsnis*) : *žuksnis* „eine Handvoll, soviel man mit den Armen fassēn kann etc.“ ib. 829. Tačiau, kaip matyti, tie priebalsiai kaitaliojasi daugiausia žodžio pradžioje ir sonorinių priebalsių *l, r* kaimynystėje, o šaknių **deug-*, **deub-* juos turi šaknies gale. Fonetiniam šių šaknų kildinimui iš viena antros prieštarauja tai, kad 1) šaknis **deub-*, K. Miulenbacho – J. Endzelyno žodyno duomenimis, neturi paliudyto alomorfo **žaub-*, atitinkančio alomorfą -*žaugtiēs*, ir 2) šaknies **deub-* leksemų turinio plane pasirodo segmentai (plg. „sich sorgen, Sorge tragen“, „sich beklagen; das Wehklagen“), kurių neturi šaknies **deug-* leksemos.

Remiantis *džiaūgti(s)*, *ap-žaugtiēs*, *džaught(iēs)*, *g'augtiēs* analogija, paprasčiausia, žinoma, būtų manyti, kad ir *džaubt(iēs)*, *g'aubt(iēs)* taip pat yra susidare iš *žautiēs* „klettern, hoch steigen; tollen, ausgelassen sein, laufen; ungeachtet aller Hinder-nisse schnell gehen etc.“. Tačiau taip manyti neleidžia minėtasis faktas, kad nerandame paliudyto alomorfo **žaub-*, atitinkančio alomorfą -*žaugtiēs*, kurio **žau-* būtų identiškas *žauties* šaknai.

Negalėtų būti atsitiktinis dalykas tai, kad tokius pačius šaknies [pradžios priebalsius turi ir veiksmažodžiai *džaūbt-*, *bju-*, *-bu* „würgen“ EH II 365, *g'aubt* „schlachten, würgen“ ME I 694. Dėl sememų „sich sorgen, Sorge tragen“ ir „würgen“ ryšio galima palyginti lat. *sirds man žnaudzas* ME IV 824 s.v. *žnaūgt* (: *žnaūgt* „würgen, knebeln, zuschnüren, stark drücken; ausringen“, liet. *žniāugti* „veržti su žniaugu, čiaupti“); semantinius savykius tarp angl. *anxious*, *susirūpiṇes*, *neramus*; nekantriai siekiąs, trokštąs“, lot. *anxius* „bailus, baikštus; ncramus, nerimastaujas, susirūpiṇes; niūrus, paniuręs, piktas; bauginąs, gąsdinąs, kankinantis“ ir lot. *angō* „gniaužiu, spaudžiu; slegiu, smaugiu“ ir tai, kad angl. *worry* „nerimauti, rūpintis; varginti, igristi etc.“ tėsia vid. angl. *worien*, *wirien* „griebti už gerklęs; pykinti, erzinti“ ir s. angl. *wyrgan* „smaugti, dusinti“. Vadinas, šių sememų genetinis ryšys didesniu abejoniu negalėtų kelti.

Lat. *džaubt* „sich sorgen, Sorge tragen“ ir raiškos, ir turinio planu visai artimas yra liet. *džiaūbia*, *džiaūbē*, *džiaūbti* „eiti nosi nuleidus“ (Gervėčiai) LKŽ II² 1012. Lietuviškojo atitikmens konstatavimas galutinai patvirtina čia keliamą mintį, kad lat. *džaubt(iēs)* „sich ergötzen etc.; sich sorgen etc.“, *g'aubt(iēs)* „(sich) ergötzen, jubeln etc.“ turi etimologiskai skirtinę šaknį negu leksemos *ap-žaugtiēs*, *džaught(iēs)* *g'augtiēs*.

Su liet. *džiaūbti* neabejotinai yra giminingi liet. *džiūbti* „kristi, pulti žemėn (visu svoriu)“ LKŽ II² 1029, *džiūbinti* „mušti, pliekti; kirsti, kapoti“, *džiūbyti* „lesti, kapoti su snapu; mušti, pliekti; kirsti, kapoti etc.“ ib. 1028, *džiūboti* „kirsti, kapoti“ ib.

³² J. Endzelīns, ME, I, p. 694 s. v. *gáubt²*; E. Fraenkel, LEW, p. 117.

1029, *džiubénti* „eiti, moklinti“ ib. 1028. Nors šios nykstamojo laipsnio leksemos ir buvo vėlai sukurtos *džiaūbt* pamatu, — tuo paaiškinama, kodėl jos turi afrikatą *dž* prieš *u* ir kodėl joms nerandama atitikmenų latvių kalboje, — tačiau jos galėjo būti sukurtos dar tada, kai *džiaūbt* tebeturéjo senesnus turinio segmentus, ir, vadinasi, jos gali atspindėti senesnį šaknies *džiaub-/džiub-* turinį („kristi, pulti žemēn“, „mušti, pliekti; kirsti, kapoti“ ir pan.).

Liet. *džiaūbt*, lat. *gaūbt(iēs)*, *džaubt(iēs)* reprezentuoja alomorfą su *jo* kamieno veiksmažodžiams būdingu normaliuoju šaknies vokalizmu *e*: **deub*-*.* Jų giminaičiai, astovaujantys alomorfui **doub*-, gali būti liet. *daūbt* „duobti, skobti; dobt, mušti“ LKŽ II² 310, *daubā* „slēnys, klonis, griova; skylē, urvas, ola, ilanda; landynē“ ib. 309, *daūbas* „skylē, urvas, ola, ilanda; landynē“, „pastumdēlis, apsileidėlis, tinginys“ ib. 310, lat. *daūba* „die Schlucht“ ME I 443, pr. *pa-daubis* „Tal“ Elb. 30 ir turintys nykstamajį šaknies vokalizmą liet. *dūbt* „darytis dubiam, rastis įdubai, linkti; klimpti, smegti, grimzti; plysti, irti“ LKŽ II² 785, lat. *dubt* „einsinken, einfallen, hohl werden“ ME I 509. Visi jie yra ide. šaknies **dheu-b* „,tief, hohl“ Pokorny IEW 267 kontinuantai.

Suminėtųjų leksemų etimologinei identifikacijai svarbus *daūbt* „duobti, skobti; dobt, mušti“ ir *džiaūbt* „eiti nosi nuleidus“, *gaūbt* „achten auf, sorgen für, besorgen (gädāt)“, *džaubt* „sich sorgen, Sorge tragen“ turinio plano ryšys, kurį gražiai rodo, pavyzdžiui, liet. *rūpti* „turėti rūpesti“, lat. *rūpēt* „Sorge machen, bekümmern“, liet. *raūpti* „turėti rūpesti, liūdėti“: *raūpti* „kasti, duobti“, *raupýti* „urbti“ serb.-chorv. *rūpa* „skylē, duobė“, s. skand. *rauf* „skylē“³³.

Sememų „sich sorgen, Sorge tragen“ ir „würgen“ genetinių ryšių palyginti nesunkiai galima parodyti (žr. aukščiau), o sememų „sich sorgen, Sorge tragen“ ir „sich freuen, jubeln, ergötzen“ istorinis santykis, reikia pasakyti, palieka gana neaiškus. Greta sememos „sich sorgen, Sorge tragen, besorgen“, susiformavusios, kaip jau minėta, sememų „duobti, skobti, urbt“, „dobjti, mušti, skersti, smaugti“ (plg. lat. *džaubt(iēs)* „würgen“, *gaūbt(iēs)* „schlachten, würgen“) pamatu, semėma „sich freuen, jubeln, ergötzen“ galėjo atsirasti dviem būdais. Galima manyti, kad šioki tokį vaidmenį čia suvaidino semantinė polarizacija, kuri remiasi semantine universalija „darytis, virsti priešingu negu yra“, plg., pvz., gerai žinomas liet. *brēksti* „aušti, švist“ : žem. „temti“; *smagūs* „greitas, smarkus; jaukus, malonus; linksmas, gerai nusiteikęs“ : žem. „sunkus“, lat. *smags* „schwer, lastend“; liet. *viltis* „tikėtis“ : lat. *vīltiēs* „sich täuschen, sich versehen“ ir pagaliau bendrašaknius *šilti* : *šalti* bei s. slav. *kon-ecb* „galas“ : *na-čbnq*, *na-četi* „pradėti“ (iš **kin*-) ir t. t. ir pan. Kad taip galėjo būti, rodytų s. sl. *radž* „kuris džiaugiasi“ : s. rus. *rodit* „rūpintis, labai stengtis“. Prie to, kad *džaubt(iēs)*, *gaūbt(iēs)* turinio plane greta sememos „sich sorgen, Sorge tragen, besorgen“ atsirado ir semėma „sich freuen, jubeln, ergötzen“, galėjo prisidėti ir *džiaugt(iēs)*, *gaugtiēs*: būdami raiškos planu gana panašūs, jie galėjo iradijuoti ir turinio planą (apie ši reiškinį žr. aukščiau), juoba kad šių abiejų veiksmažodžių turinio planai turėjo kai kurių susilietimo tašką, plg. *gaugtiēs* „hoffen,

³³ Dėl semantinės motyvacijos plg.: „Лит. *rūpi* „берет забота“ является „стативною“ формою к активной *raūpti* „проковыривать“, иначе говоря, безличным глаголом *rūpi* выражается то состояние человека, которое производится в нём чьим-то постоянным „ковырянием“ (скребением) — *raupimas*“, — K. Būga, RR, II, p. 545.

erwarten; versprechen, im Begriff sein; sich beklagen“ ir *gaūbtîēs* „hoffen, erwarten; versprechen, im Begriff sein; sich beklagen“. Šie turinio segmentai yra tarpiniai tarp sememų „sich freuen, jubeln, ergötzen“ ir „sich sorgen, Sorge tragen, besorgen“.

SEMANTICS AND ETYMOLOGY

S. KARALIŪNAS

Summary

Possibilities of a structural approach in semantics and lexicon are discussed. The brilliant idea of F. de Saussure about two plans of language – the plan of expression and the plan of content – and their isomorphism makes it possible to apply structural methods in the field of semantics and lexicon. The grid presentation of lexical data proposed by F. G. Cassidy may be of great value in the investigation of Lithuanian lexicon. Beyond any doubt, structural study of a lexicon would in many ways further semantic research. It would, in all probability, provide descriptive semantics with stricter methods in studying such complex phenomena as polysemy and homonymy.

The principle established by B. Jēgers allows in many cases to discover polysemy in diachrony where it is generally considered to be homonymy from the synchronic point of view. In this connexion it must be borne in mind however that there may be some cases of „pseudo-semantic“ development. E.g. because of their phonemic similarity Lith. *plūostas* „1. fibre, filament; 2. ferry, raft“ seems to have borrowed the first meaning from *plūoštās* „fibre; filament; tuft“.

In accordance with this principle the etymologies of Lith. *džiaūgtis* „be glad, rejoice“ and Latv. *džaubt* „grieve, worry“, *gaūbt²* „delight, rejoice, exult“ are given. Lith. *džiaūgtis* „be glad, rejoice“ and its Latvian equivalents *apžaugtiēs* „twine round another tree by growing“, *džiaugt(iēs)* „delight, please; take delight; be amused“, *gaugtiēs* „be glad, be joyful, rejoice, exult; hope, expect, await etc.“ must be derivationally connected with Latv. *žāugātiēs²* „leaving a herd to run (into corn), to leap over ditches (when speaking about cows) etc.“ and with Latv. *žautiēs* „climb, mount, ascent; romp, rag; run etc.“, Lith. *džiāuti* „run, hurry etc.“. The semantic development from „to run, hurry, leap etc.“ to „to be glad, rejoice, exult“ is clearly seen in E *exult* „to rejoice greatly; be jubilant or triumphant; (obsolete) to leap upward, especially for joy“ or in OHG *frao, frō, frawēr* „joyful, jubilant“, ME *frow* „quick, rapid, fast“ etc. It is worth while pointing out that Lith. *džiūti*, Latv. *žūt* „dry, grow dry“, and Lith. *džiāuti*, Latv. *žaūt* „hang up (for drying)“ turned out to belong to the same root as Lith. *džiūduti* „run, hurry etc.“, Latv. *žautiēs* „climb; mount, ascent; romp, rag; run etc.“, because the sememe „to dry, grow dry“ is to be understood as „to flow out, escape, run out; drip out“.

Latv. *džaubt* „grieve, worry“, *gaubt²* „rejoice, exult“ are most likely related to Latv. *džaūbt* „strangle, throttle; choke“, *gaubt* „butcher, slaughter; strangle“; for their coherence cf. semantic development of E *anxious* and *worry*. As *dž-* and *g-* are dialectal reflexes of the consonant cluster **dj-*, the counterpart of Latv. *džaubt*, *gaubt* in Lithuanian is *džiaūbti* „go, walk in the state of sadness“. It is possible that

these verbs belong to the root, attested in Lith. *daūbti* „hollow out; hit, kill“, *daubà* „ravine“, Latv. *daūba* „id.“, Lith. *dībti* „become hollow, sunken“, Latv. *dubt* „sink in; cave in“. The semantic analogy is furnished by Lith. *rūpēti* „be anxious, be concerned“, *raūpti* „id.“, *raūpti* „dig, hollow out“, Serbo-Croat. *rūpa*, „pit“. In changing over to „rejoice, exult“, the sememe „grieve, worry, be anxious, be concerned“ could have followed the model of the semantic universal „to change the state of being X“ or, — which is more likely, — it might have been influenced by the words *džaugt(iēs)*, *gaugtiēs* because of their phonemic similarity.